

Kristalpaleis reeks voor eigentijdse filosofie

Paul van Tongeren

Het Europese nihilisme

Friedrich Nietzsche
over een dreiging
die niemand
schijnt te deren

Herziene en uitgebreide editie

Boom

© 2022 Paul van Tongeren

© 2022 Boom uitgevers Amsterdam

Dit is een volledig herziene editie van
het eerder verschenen
Het Europese nihilisme, Vantilt 2012.

ISBN 978 90 2443 938 6

Ontwerp omslagen

boekverzorging

Ingo Offermanns, Hamburg

Op de omslag

Albrecht Dürer, *Ritter*,

Tod und Teufel, 1513

Opmaak

Peter Tychon, Wijchen

Niets uit deze uitgave mag worden
vermenigvuldigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, foto-
kopie, microfilm of op welke andere
wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.

www.boomfilosofie.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

9	Voorwoord bij de tweede editie
	I
13	Inleiding
	II
17	De geschiedenis van het nihilisme tot Nietzsche
18	II.1 Ontologie: het christendom
22	II.2 Epistemologie: de moderne tijd
27	II.3 De demonische wil: de romantiek
31	II.4 De revolutie en de omkering van het nihilisme in iets positiefs
36	II.5 Frankrijk en de decadentie
	III
39	De ontwikkeling van de nihilisme-thematiek in Nietzsches werk
39	III.1 Overzicht van leven en werk
46	III.2 De centrale plaats van de thematiek van het nihilisme in Nietzsches oeuvre
52	III.3 Pessimisme – nihilisme – decadentie
	IV
65	Enkele belangrijke teksten over het nihilisme
65	IV.1 Nagelaten aantekeningen (1885-1888)
65	(1) <i>Het nihilisme staat voor de deur</i> (1885/86)
67	(2) <i>Het Europese nihilisme</i> (1887)
72	(3) <i>Actief en passief nihilisme</i> (1887)
73	(4) <i>Laten we ons bezinnen</i> (1887)
76	(5) <i>Van pessimisme naar nihilisme</i> (1887)
77	(6) <i>Het nihilisme als psychologische toestand</i> (1887/88)
80	(7) <i>Ik beschrijf wat eraan komt</i> (1887/88)

80	(8) <i>Geschiedenis van het Europese nihilisme</i> (1887/88)
81	(9) <i>De geschiedenis van de komende twee</i> <i>eeuwen</i> (1887/88)
82	(10) <i>Opkomst en overwinning van het</i> <i>nihilisme</i> (1888)
83	IV.2 Uit <i>Die fröhliche Wissenschaft</i> , boek 5 (1887)
83	(11) <i>Het vraagteken dat we zijn</i>
84	(12) <i>De behoefte aan geloof</i>
86	(13) <i>Romantiek en nihilisme</i>

v

89	Nietzsches 'theorie' van het nihilisme
93	v.1 Nietzsches analyse van het Europese nihilisme
93	<i>Nietzsches nalatenschap</i>
95	<i>Het Lenzer Heide Ontwerp</i>
99	<i>Europees nihilisme</i>
105	<i>Het voorafgaandelijk nihilisme</i>
108	<i>De waarachtigheid</i>
116	<i>'Wat allemaal moet instorten'</i>
121	<i>Symptomatologie van het nihilisme</i>
125	v.2 Soorten nihilisme
125	<i>De geschriften van 1886/1887</i>
127	<i>Het vijfde boek van Die fröhliche</i> <i>Wissenschaft als vervolg op FW 125</i>
131	<i>FW 346: Ons vraagteken</i>
136	<i>FW 370: Wat is romantiek?</i>
138	<i>Leven is lijden</i>
141	<i>Het voornaamste onderscheid</i>
144	<i>Het tweede onderscheid</i>
146	<i>Kruistabel</i>
150	v.3 Geschiedenis van het Europese nihilisme

150		<i>De periode van de onduidelijkheid</i>
152		<i>De periode van de duidelijkheid</i>
154		<i>De periode van de drie grote affecten</i>
160		<i>De periode van de catastrofe</i>
165	v.4	Besluit: 'de' geschiedenis van 'het' nihilisme

VI

171 **Het nihilisme in de geschiedenis van de Nietzsche-receptie**

172	VI.1	Martin Heidegger
173		<i>Belang en beperking</i>
175		<i>Nietzsches voltooiing van de metafysica</i>
179		<i>Het onontkoombare heersen van de techniek</i>
181		<i>Afstand</i>
182	VI.2	Gianni Vattimo
183		<i>Latent en manifest, actief en passief nihilisme</i>
185		<i>Bevrijding door verzwakking</i>
187		<i>De geschiedenis van het nihilisme wordt heilsgeschiedenis</i>
191	VI.3	Karakterisering van de interpretatie-geschiedenis
191		<i>Müller-Lauters receptie van de receptie</i>
193		<i>De opmerkelijke aandacht voor een onwaarschijnlijke overwinning van het nihilisme</i>
198		<i>Stippellijnen</i>

VII

201 **Een dreiging die niemand schijnt te deren**

201	VII.1	De onvoorstelbare betekenis van de dood van God
-----	-------	---

206	VII.2 Humanisme is geen alternatief
214	VII.3 Is leven in het nihilisme mogelijk?
218	VII.4 Een drift om te spelen
224	VII.5 Nietzsches experiment
231	Epiloog: Voorwoord
233	Dankwoord
234	Noten
244	Appendices
244	Teksten waarin de term nihili* voorkomt
249	Sigla voor Nietzsches geschriften
251	Bibliografie
256	Namenregister
259	Zakenregister

Voorwoord

bij de tweede editie

De eerste editie van dit boek verscheen in 2012. Het ontstond vanuit een suggestie van uitgever Henk Hoeks, werd voorbereid in colleges die ik over het onderwerp gaf in Nijmegen, Leuven en Stellenbosch, en kon worden uitgewerkt tijdens een verblijf aan het NIAS (Netherlands Institute of Advanced Study) van de KNAW. De verschijning van het boek was niet het einde van mijn interesse in het onderwerp. Een conferentie in 2015 over de vraag of een overwinning van het nihilisme mogelijk is en waarin die eventueel zou kunnen bestaan gaf aanleiding tot een verdere verduidelijking en aanscherping van mijn interpretatie. Nadat het boek drie drukken had beleefd bij uitgeverij Vantilt en er een herziene editie was verschenen in Engelse vertaling bij Cambridge Scholars Publishing (2018), stelde uitgeverij Boom voor om ook een nieuwe Nederlandse editie voor te bereiden waarin de resultaten van het voortgaande onderzoek, de commentaren op mijn interpretatie en mijn reactie daarop zouden zijn verwerkt. Het voorliggende boek is het resultaat.

Er is nauwelijks iets verdwenen van wat in de eerste editie stond, maar er is wel het nodige bijgesteld en bij gekomen. *Bijstellingen* zijn pogingen om duidelijker uit te leggen wat in de eerdere versie misschien al te gecompliceerd was geformuleerd. Ik probeerde ook in de eerste editie al recht te doen aan zoveel mogelijk, zo niet alle belangrijke teksten waarin Nietzsche over nihilisme en aanverwante zaken spreekt. Anders dan toen, zijn nu de teksten die ik het meest gebruik niet al in het eerste hoofdstuk afgedrukt, maar pas na de inleidende hoofdstukken

en onmiddellijk voorafgaand aan mijn interpretatie van die teksten in hoofdstuk v. De vele en niet altijd duidelijk samenhangende manieren waarop Nietzsche zijn termen gebruikt, zorgden in de eerste editie soms voor bijna onontwarbare passages. In deze nieuwe editie bewaar ik enerzijds het karakter van het boek als een onderzoeksverslag; alleen zo kan immers de misleidende illusie vermeden worden dat er in Nietzsche een heldere theorie van het nihilisme te vinden zou zijn. Anderzijds hoop ik nu duidelijker te hebben gemaakt hoe de verschillende manieren waarop Nietzsche van nihilisme spreekt, begrepen kunnen worden als betrekking hebbend op verschillende stadia in een historische ontwikkeling van het nihilisme en op verschillende gedaanten die het daarin kan aannemen.

De grotere *aanvullingen* hebben met name betrekking op twee zaken. Ten eerste heb ik waar nuttig en mogelijk recentere literatuur over het onderwerp vermeld en besteed ik nu in het algemeen meer aandacht aan de Engelstalige receptie van Nietzsches gedachten over het nihilisme. Ten tweede ga ik in op een aantal van de commentaren die mijn interpretatie heeft uitgelokt. Beide hebben iets gemeen. Ik heb de indruk gekregen dat zowel in de receptie van Nietzsches denken als in de reacties op mijn interpretatie van wat hij over het nihilisme naar voren brengt, steeds de vraag centraal staat naar wat er *voorbij* het nihilisme is of mogelijk is. En ik vrees dat die vraag Nietzsches diagnose te weinig ernstig neemt. Wat in de literatuur over een overwinning van het nihilisme wordt gezegd zou wel eens een dubbelzinnig symptoom kunnen zijn van wat ik met de ondertitel van het boek wilde zeggen: het nihilisme vormt een dreiging die ons minder lijkt te deren dan ze volgens Nietzsche verdient. Spreken over een overwinning van het nihilisme neemt weliswaar enerzijds de dreiging voldoende serieus om eraan te willen ontkomen, maar suggereert anderzijds dat die opgave gemakkelijker te realiseren is dan volgens Nietzsche het geval is.

Bij gelegenheid van mijn benoeming tot ‘denker des vaderlands’ in april 2021 verscheen het interview-boek *Het wonder van betekenis*. De titel was mijn antwoord op de eerste vraag die me werd voorgelegd: welke thematiek ik centraal wilde stellen in mijn pe-

riode van dit ambassadeurschap van de filosofie. Voor mij was van meet af aan duidelijk dat het zou moeten gaan over waar het in de filosofie om draait: dat wonderlijke gegeven dat voor mensen de werkelijkheid altijd als een betekenis-geheel verschijnt, dat wij altijd betekenis zien, horen, voelen, ruiken, ervaren. Maar zoals Marc van Dijk, de journalist die dat boek schreef, mij steeds bleef vragen: is dat niet in strijd met mijn interesse voor Nietzsches denken en met name voor de thematiek van het nihilisme? Duidt dat nihilisme immers niet precies op de onderminning van die betekenis-wereld?

Mijn antwoord is tweeledig. Enerzijds is er nauwelijks een auteur die meer dan Nietzsche laat zien hoe de werkelijkheid voor ons altijd een geheel van interpretaties is, en dus een creatie van betekenis: 'Thatsachen giebt es nicht, nur Interpretationen' (NF 7[60] 12.315). Anderzijds wijst hij echter radicaler dan enig andere auteur op de grondeloosheid van die interpretaties en dus de onzekerheid van de betekenis. Zou dat laatste, voor iemand die de notie 'betekenis' centraal wil stellen, een reden moeten zijn om zich niet met Nietzsches denken in te laten? Integendeel. Zijn denken vormt juist een blijvende uitdaging en sparringpartner voor wie zich engageert met de opgave van de filosofie: de wereld van betekenis te beschrijven, of grootser uitgedrukt: 'de fenomenen te redden'. Ik herhaal daarom wat ik schreef in het voorwoord bij de eerste editie van dit boek:

11

Als het goed is, schrijft een auteur over wat hem bezighoudt, wat zich aan hem opdringt. Sommige mensen kunnen het niet nalaten zich te begeven in de omgeving die voor hen gevaarlijk is. Zoals het moeilijk is niet met je tong langs de beschadigde kies te gaan, waardoor je steeds de pijn weer voelt; zoals afgronden en ophaalbruggen een angstige verleidingskracht kunnen hebben, zo kan een onderwerp voor een auteur juist door het gevaarlijke ervan onweerstaanbaar worden.

Maar een auteur moet ook altijd wantrouwig zijn jegens dat wat hij schrijft en waarover hij schrijft. Wat hem bezighoudt, zou heel goed datgene kunnen zijn wat hem zorgen baart, veront-rust, angst inboezemt. En wat hij erover schrijft is dus mogelijk-kerwijs een poging om het gevaar te bezweren, het onder woor-

den te begraven of minstens zozeer toe te eigenen dat het aan verontrustende werking inboet.

Het nihilisme is een ideaal onderwerp voor auteurs die beide neigingen kennen. De lezer is dus gewaarschuwd.

Nijmegen, december 2021